

NAPREJ V KOČEVJE

7. junija. Okrog 4. ure popoldne so nas spet nagnali na železniško postajo, na vlak, ki je odpeljal proti Ljubljani oziroma do mostu čez Grubarjev prekop. Ker je bil most porušen, smo šli čez po mostu za pešce na drugo stran in na drugi vlak. Ves čas, ko smo se raztovarjali in natovarjali, so nas pretepali. Ko smo bili vsi na vlaku, smo se odpeljali prek Grosuplja in Ribnice v Kočevje, kamor smo prispeli okoli 3. ure zjutraj.

Vedel sem, da se bomo peljali prav skozi našo vas, zato sem na kos časopisnega papirja napisal:

„Peljemo se proti Kočevju, smo lačni, oskrbite nas s hrano.“ Podpisali smo se Jože Petek (Šuštarjev), Alojz Krajec iz Zapuž (naša sosednja vas) in jaz sam. Vse to sem spustil skozi režo iz vagona prav v trenutku, ko smo se peljali mimo neke hiše, najbližje železnici. Listek je našla ženska, ki je šla vsako jutro po takem nočnem transportu, ob železnici nalašč zato, ker je vedno dobila kakšne predmete, pa tudi kakšna obvestila. Listek je takoj odnesla moji mami in tako je ona izvedela, da sem v Sloveniji.

8. junija. V Kočevju smo v zaprtih vagonih in zastraženi čakali, da se je naredil dan, nato so odprli vagone in nas peljali v domobransko kasarno (Marijanišče). Med potjo sem opazil bratranca Naceta Prijatelja (Pečkovega), on pa me verjetno ni videl ali pa me ni spoznal v tisti množici domobrancev.

Dali so nam jesti; menaža je bila neko sprijeno zelje, nekaj fižolov in smrekove igle. Ker žlice sploh nisem imel, sem fižole pobral z roko, drugo pa zlil v pripravljene sode, kakor nam je bilo naročeno. Rekli so, da bo ta hrana spet skuhana in razdeljena tistim, ki pridejo za nami. Kazalo je torej, da so ves čas, vseh 10 dni, kar so pobijali v Kočevskem Rogu, kuhali eno in isto hrano. Kako so bili iznajdljivi!

Od tam so nas okoli 6. ure zjutraj odpravili v Dom slepih. Med potjo smo srečavali zelo malo civilistov, pa še ti so se do nas vedli nekako pomilovalno. Verjetno so si mislili: vam vsem so šteti ne samo dnevi, ampak ure – in tako je tudi bilo.

V Domu slepih so nas namestili v prvo nadstropje. Ko smo bili vsi zgoraj, okoli 800 nas je bilo, so nas v skupinah po 20 spuščali v pritličje. Odvreči smo morali vse, kar je kdo imel. Zahtevali so vse, tudi če si imel šivanko ali odvečni gumb, denar ali karkoli. Pri komur bodo našli najmanjšo stvar, bo ustreljen. Peljali da nas bodo na zaslišanje. Ker pa sta dva iz prejšnjega transporta zaklala našega stražarja, so rekli, da nas bodo zvezali.

Med stražarji je bil tudi domačin Jože Starc iz Prigorece. Njemu sem oddal svoj srebni prstan, narejen iz italijanskega kovanca za pet lir. Prosil sem ga, naj ga da moji mami, da bo imela spomin name. Obljubil mi je, izpolnil obljube pa ni nikdar.

ZVEZANI Z ŽICO

V pritličju je bila neka dolga, ozka soba, tako da nas je šlo vseh 20 noter. Morali smo se obrniti, 10 na levo in 10 na desno, tako da smo vsi gledali v steno. Sredi sobe so bili celi kolači medeninaste žice, s katero se vežejo lonci. Zavihati smo si morali rokave bluz ali srajc čez komolce, dati roke na hrbet in tako so nas zvezali. Potem pa so zvezali še enemu desno in drugemu levo roko, tako da smo bili povezani v parih. Pri vezanju so si pomagali tudi s kleščami, tako, da je šlo delo hitreje in bolje. Moja leva roka je bila zvezana zelo trdo, tako, da je v prav kratkem času potemnela in omrtvela, ker kri ni več krožila. Desna pa je bila zvezana bolj človeš-

ko. Moj zvezani sotrpin je bil Jože Prelesnik (Pečkov) iz Goriše vasi.

V tem stanju so nas odgnali na prostor v pritličju, kjer smo čakali na tovornjake oziroma na odhod na morišče. Tisto čakanje je bilo zelo mučno, nekateri so bili vvezani tako trdo, da so kričali od bolečin, drugi so celo padli v omedlevico in s tem potegnili s seboj tudi svojega sozvezanca. Prosili smo vode, prosili, naj vezi razrahljajo, ker sicer naše roke ne bodo sposobne nobenega dela več. Toda ni bilo ne milosti ne vode, samo batine. Povedali so nam tudi, da rok ne bomo več potrebovali. To čakanje je trajalo okrog uro in pol, bilo pa je strašno: izstradani, žejni in pretepeni, nečloveško zvezani smo čakali kot klavna živina, kdaj bo z nami končano.

Vem, da smo nekateri mislili na svoje drage in se od njih poslavljali, vsi pa smo se tudi pripravljali za onstranstvo. Nekateri tiho, vdano, drugi bolj glasno. Nekateri so obsojali, česa vsega je zmožen človek iz samega sovraštva in maščevanja. Če smo že res obsojeni za pokol, zakaj toliko tako grdega, bolečega izživljanja nad nami? Ali bi ne bilo dovolj, da bi nas enostavno postrelili?

NA POTI V SMRT

Okoli 8. ure zjutraj je tik do vrat pripeljal tovornjak. Morali smo se sami natovoriti, kar ni bilo lahko. Med vrata in tovornjak so postavili zaboj, prek

katerega smo morali, zvezani v parih na hrbtu, zlesti na tovornjak. Na tovornjaku samem smo morali klečati s sklonjenimi glavami. V vsakem kotu je stal po en stražar s puško in palico. Dokler smo vozili po mestu, so stražarji mirovali, ko pa smo zavili v divjino Roga, so hodili po naših hrbtih in topli, topli, zmerjali in vpili, da je to naš zadnji juriš.

Malo pred raztovarjanjem je tovornjak na neki čistini ob poti nekajkrat zavozil v krogu, nato pa so nas spraševali, ali vemo, kje smo. Tovornjak je nato še nekaj časa vozil naprej, nato pa zavil na levo na odprt pašnik. Bilo je dovolj prostora, da so naši trije tovornjaki lahko parkirali.

Nato smo se morali spet sami raztovoriti. Ko sva dva zvezanca prešla iz klečečega v sedeči položaj in se začela pomikati na rob kamiona, je partizan s kavljem pomagal, da je šlo hitreje. Ko smo še sedeli, so nam pobrali čevlje, pri čemer je partizan vezalke kar z nožem prerezal, čevlje sezul in jih vrgel na kup. Nato sva morala zvezana skočiti s tovornjaka in prehoditi še okoli 10 metrov. Tam so nas razvezali in ukazali, da se slečemo do nagega. Med slačenjem in vso pot do jame so nas partizani, ki so stali narazen nekaj metrov drug od drugega, pretepali in pretepali. Veliko fantov je že med potjo omagalo in obležalo; nekateri verjetno tudi že mrtvi, drugi polomljeni; potem so jih kar zmetali v brezno, nekaj gotovo še živih.

Ko sem se slačil, so po meni mlatili. Imel sem na sebi samo še srajco in spodnje hlače in sem prvemu ušel, potem pa padal v roke drugemu in tret-

jemu, vse do jame. Pot je bila posuta z grobim na novo stolčnim kamenjem, služila pa je tudi kot kažipot, kam moramo. Tako sem pritekel do brezna. Tam me je partizan vprašal, od kod sem in iz katere enote, ter dejal, da ga moram gledati v oči. Kasneje sem ugotovil, da je bil namen tega ugotoviti, kdo ima kaj zlatih zob. Tistega, ki jih je imel, so potegnili na stran in mu jih izbili. Tudi v sami jami sem videl, da so vanjo padali fantje z razbitimi glavami in čeljustmi.

Ko sem likvidatorju odgovarjal, od kod sem doma, sem zaslišal glas domačina Franceta Riglerja iz Brega: „Udari hudiča ribniškega!“ Kasneje pa se je tudi sam hvalil, da je mene in še veliko drugih pospravljaj v Rogu.

Ko se je partizan pripravljaj na strel, sem sam skočil v jamo. Ustrelil je. Bil sem rahlo ranjen v levo stegno. Kmalu po padcu sem zaslišal glas kolega, ki mi je dejal, naj se premaknem na stran jame, če morem. Zavalil sem se na kraj in nekaj časa miroval. Zahvalil sem se Bogu, da sem še živ, toda, kaj sedaj. Ko so se mi oči privadile na temo v jami, sem opazil kolega, ki si je pripravljaj nekakšno zaklonišče. Povabil me je, naj mu pomagam, da bova varna pred streli in detonacijami bomb, ki so jih občasno metali v brezno. V jamo smo padli vsi razgreti in prepoteni po vsem prestanem v zadnjih dneh, kmalu pa me je začelo zebsti, da sem šklepetal z zobmi. Slekem srajco nekega mrtvecu in si jo oblekel. Malo je pomagalo, vendar ne dosti.

Jama je bila približno 15 do 20 metrov globoka in na dnu ravno tako široka. Imela je obliko storža, torej je imela na vrhu samo okoli 5 do 6 metrov premera. Prav kmalu sem opazil nekaj metrov nad seboj nekakšno skalno polico. Sleknel sem eno srajco, da sem sedel nanjo. Toda polica je bila premajhna in nisem mogel ne ležati ne stati na njej. Tam sem nekaj časa prečepel, se pogovarjal z Bogom in premišljeval, kaj sedaj. Bil sem živ in vsa tista grozota, ki smo jo morali doživeti, je bila za mano. Zavedal pa sem se tudi, da ni še vsega konec. Nisem pa obupal, nekdo mi je dajal moč, zato sem bil miren in Bogu vdan.

Ves dan sem gledal, kako so mrtvi in mnogi tudi še živi padali v jamo. Klicali so: „Oče, odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo.“ Nekateri so glasno molili, drugi najbrž potihem. Vsi še živi pa smo se čisto gotovo pripravljali na onstranstvo. Živih nas ni bilo ravno malo; lahko rečem, da je polovica žrtev še živa padla v jamo. Nekateri so živeli le nekaj časa, drugi, manj ranjeni, pa tudi več dni. Slišal sem, kako je nekdo klical svoja dva brata, Vinka in Toneta, pa ne za dolgo, kmalu je utihnil. Vse tri sem poznal.

Ne vem zakaj, a prišlo mi je na misel, da bodo po celodnevem pobijanju spustili v jamo enega ali več likvidatorjev, ki bodo pobili vse, kar je še živega v breznu. Zato sem se umaknil in vztrajal ves dan na tisti polici; v vseh nas mladih je bila namreč želja za obstanek tako močna, da smo bili pripravljeni prestati še marsikaj, samo da preživimo

Toda nikogar ni bilo v brezno, da bi nas postrelil. Bili smo živi v grobu in čakali, kaj bo z nami. V tistem delu brezna, kjer sem bil jaz, nas je bilo okoli 12 živih in še toliko pri moči, torej tako lahko ranjenih, da smo lahko še upali na rešitev. Držali smo se pregovora: Sam si pomagaj in Bog ti bo pomagal. Vsi smo premišljevali, kje in kako in če je sploh kaj možnosti, da bi se rešili.

POBEG IZ GROBA

Vsi smo se strinjali, da pomeni edino rešitev bukovo deblo, ki je verjetno ob miniranju padlo v brezno in segalo verjetno do vrha. Tam nekje, na koncu tega drevesa, smo videli rešitev.

Prvi je poskusil neki Belokranjec, mlad, močan fant. Imena se na žalost ne spominjam več, čeprav mi ga je gotovo povedal. Vsi živi smo se namreč med seboj predstavili in drug drugemu naročili sporočila za domače, če bo kdo ostal živ.

Ta Belokranjec se je pognal na tisto deblo in plezal proti vrhu. Po nekaj minutah je pridrsal nazaj in povedal, da sega deblo samo do neke višine, naprej pa je sama skala: „Ne bo šlo,“ je dejal, „ne bo nam uspelo.“

Jaz sem bil vselej neverni Tomaž, zato sem jim rekel, naj mi pomagajo, da poskusim tudi jaz. Res sem prišel do konca debla in tam obstal, da se malo spočijem, morda niti minuto, le toliko, da si rečem „Bog pomagaj“, pa tudi mrtve domobrance, ki so

takrat že bili pri Bogu, sem prosil, naj mi pomagajo. Pognal sem se po tistem žlebu v breznu in dosegel vrh.

Spet sem nekaj sekund počival, potem pa sem zagledal na levi strani, kakih 150 metrov od brezna okoli 15 partizanov ob ognju. Previdno sem se oddaljeval v nasprotno smer, toda čez nekaj časa sem stopil na odpadlo suho vejo, ta se je s pokom prelomila.

Partizani so se obrnili v mojo smer in nekaj jih je zakričalo: „Stoj!“ Ustavil sem se, obrnjen proti njim, in čakal, kaj bo. Po nekaj minutah pa so se spet obrnili k ognju. Videli verjetno niso ničesar, ker jih je svetloba ognja oslepila, jaz pa sem jih v siju ognja videl zelo razločno. Verjetno so si mislili, da je odpadla suha veja ali pa da je tam okrog hodi-la kakšna žival. Nato sem še previdneje nadaljeval svojo pot stran od tega grozljivega kraja.

Sklepam, da je to bilo okrog polnoči. Kmalu nato sem nekajkrat zdrsnil v drugo, manjšo vrtačo, potem pa se je zemljišče nekako uravnalo. Šele takrat sem verjel, da sem res rešen. Zahvalil sem se Bogu in Mariji za pomoč in prosil njunega varstva še za vnaprej. Prosil pa sem tudi mrtve, naj me vodijo in spremljajo na tej težki poti.

Bila je res težavna, saj sem bil v tisti roški divjini oblečen samo v spodnje hlače. Imel sem dve srajci, eno sem slekel in si povil noge, saj so bile že po treh urah hoda od kamenja in trnja ranjene in obtolčene. Kje sem hodil, preden se je zdanilo, težko rečem; samo hodil sem naprej in pazil, da se ne vr-

nem na kraj, od koder sem pobegnil. Skušal sem se ustaviti in spočiti, toda zazdelo se mi je, da bo to zame nevarno, zato sem se že po četrturnem počitku spet spravil na noge. Bolela me je tudi rana in ves sem bil izčrpan, pretepen, vrsto dni brez hrane in vode, zato sem popolnoma oslabel. Želja po življenju pa je bila tako močna, da sem kljub vsem težavam vztrajal in hodil naprej, morda celo v krogu.

Ko se je zdanilo, sem zaslišal nekaj strelov, in to ne prav blizu, zato sem sklepal, da sem precej oddaljen od tistega kraja. Nadaljeval sem pot in se skušal orientirati po soncu. Kljub temu sem zašel preveč v desno in prišel do neke vasi, kjer sem videl utrdbe in bunkerje, ki so jih bili zgradili Nemci, da bi ustavili fronto, če bi se Angleži izkrkali na Jadranskem morju.

Iz nekega bunkerja sta pred menoj zbežala dva civilista. Jaz sem se ustrašil njiju, onadva pa mene. V vas si nisem upal; zavil sem bolj na levo, da sem prišel spet na greben Male gore. Ko sem bil na neki vzvišeni točki, sem opazil hrib Fridrihštajn na drugi strani Kočevja, kjer so že pred vojno imeli žičnico za spravljjanje hlodov v dolino. Od samega vrha pa do nižine je bila poseka, čistina. Ker mi je bilo Kočevje znano, sem zdaj dobro vedel, kje sem.

Žeja je bila huda, lakote pa nisem več čutil. Gladil sem rosno travo in si močil ustnice, ker so bila moja usta zaradi pomanjkanja vode kakor izžgana, kakor bi požrl vrelo vodo. Nekajkrat sem naletel na nekaj gozdnih jagod; zelo so mi teknile. Enkrat

samkrat sem našel v neki kolesnici malo vode in jo pil, čeravno je bila umazana. Bilo pa je je premalo, ker v Suhi krajini ni vode in studencev. Tudi srno sem nekajkrat videl, pa se me ni nič bala, pasla se je ali stala in me gledala. Menda nisem imel več duha po človeku, katerega se divja žival boji, ampak duh mrličev.

Moja velika nadlega so bile muhe in še večja mrčes, brenclji. Strjena kri na moji glavi jih je privabljala, tako da sem moral ves čas z odlomljeno, z listjem preraščeno vejo odganjati to mrčes.

DOBRI LJUDJE

Pešačil sem po grebenu, dokler nisem prišel vzporedno z Dolenjo vasjo. Tam sem se pričel spuščati v dolino. Blizu vasi Prigorica sem v gozdu opazil nekoga, ki je kosil. Imel je tudi konja in voz in okrog 10 let starega fantiča. Nekaj časa sem ju iz grmovja opazoval; nič se mi nista zdela nevarna. Želja po vodi pa je bila močnejša od strahu. Opogumil sem se in šel do njiju ter ju poprosil za malo vode. Imela sta leseno bariglo in mi jo dala, da sem se napil. Nato me mož nagovori, kdo da sem in kam grem. Rekel sem, da prihajam iz Kočevja, da sem bil zaprt, da sem ušel in da sem doma iz Velikih Lašč. Vprašal sem ga, kako daleč je do Makoš. Tam sta dve hiši, za kateri sem vedel že od prej; tam so živeli dobri in zanesljivi ljudje, tako da bi se jim lahko zaupal. Povedal mi je, da ni več daleč, da

naj na poti zavijem na desno in bom kmalu tam. Popil sem še malo vode in odšel naprej.

Na križišču sem zavil na desno, toda po dolgi hoji še nisem prišel do tistih hiš. Takrat sem zaslišal ropot voza in sem se skril v grmovje ter čakal, kdo prihaja. Bila sta ista dva z naloženim senom. Ko sta se peljala mimo, sem videl, da je zadaj na vozu privezana ista barigla z vodo. Šel sem za vozom in spet začel piti. Toda čim več sem pil, tem večjo žejo sem čutil. Voda mi je zašla v sapnik in začel sem kašljati. Voznik me je seveda slišal, ustavil je voz in vprašal, kdo je zadaj? Jaz sem medtem že odskočil v grmovje ob poti. Začel me je nagovarjati in dejal, da ve, kdo sem, ker mimo njihove hiše vsako noč vozi vlak z domobranci, ki jih vozijo v Kočevje. „Ti si tudi domobranec,“ je dejal. „Nič se me ne boj, jaz ti bom samo pomagal.“ Vprašal me je, ali sem lačen, in mi povedal, da ima kruh. Rekel sem mu, naj ga pusti ob poti, pa ga bom pobral. Dejal je tudi, da tak, kakršen sem, ne bom nikdar prišel v Velike Lašče, ker da bom prej omagal. Povabil me je na voz, da me odpelje v Otavice, kjer bom lahko pri njem toliko časa, da bom sposoben za na pot. Pomagala sta mi na voz, dal mi je kruha; bil je koruzen. In ko sem ga dal v usta in žvečil, je bil brez okusa in ga nisem mogel pogolniti. Dolgo sem žvečil, nato pa vse izpljunil. Bil sem tako prehlajen, da sem lahko samo pil.

Pripeljal je do treh hiš, ki so pred vasjo Otavice in jim pravijo Ograda. Tam sem mu rekel, naj me razloži, ljudje pa naj mi dajo hlače, vode in palico,

pa bom šel naprej. Res me je razložil, šel je v hišo in domači ženski povedal, koga je pripeljal, in jo prosil, naj mi pomaga. Nato sta se onadva peljala naprej.

(Ko sem bil leta 1993 prvič spet v Sloveniji po oseminštiridesetih letih, sem tistega otroka, zdaj odraslega moža, obiskal, oče pa je že bil umrl. On je že vedel, da sem se po tolikih letih vrnil in bil je nekako prepričan, da ga bom obiskal, sicer pa bi on mene. Ko sem prišel na dvorišče, je prišel nekje iz hleva že starejši moški. Objela sva se in dolgo oba jokala. Vrnila sva se v leto 1945. Tudi on je molčal pol stoletja, zato je bilo najino srečanje enkratno, nepozabno.)

Ženska, pri kateri sta me odložila, mi je dala najprej pol vinskega kozarca slivovke. Pil sem in moram reči, da je ta pijača zelo blažilno delovala na moje grlo in prsi. Po tej pijači mi je nekako odleglo. Lažje sem dihal in dobil sem tudi moč. Rekla je, da mi da tudi nekaj jedače, vendar sem odklonil, ker lakote nekako nisem čutil, vedel pa sem tudi, da je grlo tako prehlajeno, da ne bi mogel požirati trde hrane. Spil pa sem še velik kozarec mleka. Prosil sem jo, naj mi da steklenico vode in kakšne hlače, pa potno palico, da se bom nanjo opiral. Rekla je, da mi da dobre hlače, če jih bom prinesel nazaj, toda tega ji nisem mogel obljubiti. Tako mi je dala črno pobarvane starojugoslovanske vojaške hlače, sicer že ponešene.

Takrat se je pojavilo sosedovo dekle. Nekaj časa me je gledalo, potem pa reklo, ti si ta in ta, jaz te

poznam. Bil si policist v Ribnici. Nič se nas ne boj, pojdi svojo pot, želimo ti vse dobro in ne bomo te izdali.

Tako sem se poslovil od teh dobrih ljudi, toda kmalu me je spet zadela žalost: pozabil sem vodo in palico. Hiše niso stale daleč od gozda in kmalu sem bil spet v grmovju. Bilo je to okrog 8. ure zvečer v soboto, 9. junija. Torej sem pešačil že 20 ur.

V gozdu sem malo počival in premišljeval o svoji nadaljnji poti do doma, do kamor ni moglo biti več kakor 4 ali 5 kilometrov. Sklenil sem, da se bom držal železnice, da ponoči kam ne zaidem. Spet sem šel naprej, čeprav težko, toda vedel sem, da sem že tik pred domom.

PRIVIDI

Začelo se je nočiti. Nenadoma sem zagledal za grmom partizana s puško, pripravljeno na strel. Obšel sem ga v velikem loku, vendar naletel sem še na enega. Tudi njemu sem se ognil, potem sem jih zagledal še veliko več. Začel sem bežati. Kako dolgo, ne vem, kakšno uro pa gotovo. Ker sem bil že zelo utrujen od tistega beganja in strahu pred nevarnostjo, ki mi je pretila iz vsakega grma, sem se ustavil in sedel. Obraz sem si prekril z rokami in samega sebe spraševal, kaj je vendar narobe z menoj, ali sem sploh še priseben, ali se mi blodi in zakaj me ne zgrabijo, saj so še vse okrog mene.

Ko tako samega sebe nisem več razumel, sem se zdrznil iz tistega premišljevanja in ugotovil, da z menoj ni nič narobe, da sem imel samo blodnje in privide.

Šele doma sem ugotovil, da me je tista slivovka upijanila in tako sem „videl“ tiste partizane, ki so mi stregli po življenju. Tudi pozneje blizu doma sem še videl partizane s puškami, vendar sem šel kar proti njim. Partizan pa je bil – grm.

Ko sem prišel ob železniški progi nasproti Jugrove hiše pri vasi Breg, ne vem, ali sem padel ali me je obšla slabost: okrog 3. ure zjutraj sem se zbudil. Padel sem v neko kotlino vznak, tako da je bila glava nižje od nog. Koliko časa sem tam ležal, ne vem, če pa primerjam dolžino poti in čas, se mi zdi, da vsaj štiri ure.

DOMA

Zelo težko sem se pobral. Do doma sem imel samo še četrť kilometra. Bil pa je to tudi najhujši del moje poti, saj sem bil že 28 ur na nogah, z ranjeno nogo in udarcem po glavi, ki mi ga je dal stražar na tovarnjaku proti Rogu. Pa še vse drugo – žeja, lakota, vse me je do konca izčrpalo, tako da je bil menda res zadnji čas, da sem se znašel pred domom. Tako sem, oprť na palico, le težko zdeloval tistih nekaj sto metrov pred domom. Nisem pa šel po cesti, temveč po vrtovih, ker sem se bal, da koga ne srečam, kajti pričelo se je daniti.